

Himzela detektīvs

Zinātniska konference
2023. gada 16. oktobrī
Referātu tēzes

Zinātnisko konferenci organizē

domnīca *Creative Museum* sadarbībā ar
Rīgas Stradiņa universitātes Medicīnas vēstures institūtu un
Rīgas Stradiņa universitātes Anatomijas muzeju

Konferenci atbalsta

Valsts kultūrkapitāla fonds,
Rīgas Stradiņa universitātes Medicīnas vēstures institūts,
Rīgas Stradiņa universitātes Anatomijas muzejs,
domnīca *Creative Museum*,
Žaņa Lipkes memoriāls

Sastādītāja:

Ineta Zelča Sīmansone

Literārā redaktore:

Austra Celmiņa-Ķeirāne

Grafiskais dizains:

Edvards Percevs

Izdevējs:

domnīca *Creative Museum*

2023

ISBN: 978-9934-9077-3-9

Programma

Rīgas Stradiņa universitātes Anatomijas muzejs,
2023. gada 16. oktobris

- 11:30–12:00 Konferences atklāšana
Ineta Zelča Šimansone, domnīcas *Creative Museum* vadītāja un Nikolausa fon Himzela pētniecības projektu koordinatore
Dr. med. Juris Salaks, Rīgas Stradiņa universitātes Medicīnas vēstures institūta direktors
Dr. med. Ieva Libiete, Rīgas Stradiņa universitātes Anatomijas muzeja vadītāja
Uldis Zariņš, Kultūras ministrijas Valsts sekretāres vietnieks kultūrpolitikas jautājumos
- 12:00–12:30 **Dr. hist. Edgars Ceske**, Himzela ceļojumu dienasgrāmatu tulkotājs
Himzels. Aizkadri
- 12:30–13:00 **Dr. philol. Aija Taimiņa**, Himzela dzimtas pētniece
Pirmie ananāsi un Surinamas tauriņi no Dienvidamerikas Rīgā: liecības par aptiekāru Johanu Jākobu Fosū un par Himzela muzeja kolekcijas tālākveidošanos 18. gadsimtā
- 13:00–13:30 **Dr. philol. Ingars Gusāns**, Himzela dienasgrāmatu tulkojumu latīņu valodas eksperts
Himzels un latīņu valoda
- 13:30–14:30 Pusdienu pauze
- 14:30–15:00 **Dr. hist. Rasa Pārpuce-Blauma**, Himzela dienasgrāmatu tulkojuma zinātniskā redaktore
Anatomisko teātru un kunstkameru krustcelēs: Nikolausa fon Himzela Eiropas muzejisko priekšmetu kolekciju pieredze 18. gadsimta beigās
- 15:00–15:30 **PhD muzeju studijās Raivis Šimansons**, Himzela pētniecības projektu konsultants
Enciklopēdiskais muzejs kā metode
- 15:30–16:00 **Artis Ērglis**, grāmatnieks, Himzela dienasgrāmatu izdošanas idejas autors
Himzela ceļojuma Zviedrijas impresijas
- 16:00–16:30 **Dr. art. Baiba Vanaga**, Himzela pētniecības projekta darba grupas pētniece
Vienīgā zināmā Nikolausa fon Himzela portreta autora meklējumos
- 16:30–17:00 **Ineta Zelča Šimansone**, Rīgas Stradiņa universitātes Komunikāciju un multimediju doktora studiju programmas studente, Himzela pētniecības projektu koordinatore
Pirmā publiskā muzeja Baltijā komunikācija un reprezentācija
- 17:00 Jautājumi pētniekiem, neformālas diskusijas, izstādes “Himzela detektīvs” apskate

levads

Himzela vārdā nosauktajam pirmajam publiskajam muzejam Baltijā šogad aprit 250 gadi.

16. oktobrī, Nikolausa fon Himzela (1729–1764) dzimšanas dienā, Himzela Eiropas ceļojumu manuskripta izdošanas projekta pētnieku komanda konferencē “Himzela detektīvs” referēs par līdz šim paveikto pirmpublicējuma gatavošanā un komunicēšanā.

Himzels. Aizkadri

Dr. hist. Edgars Ceske

Rīgas ārsta Nikolausa fon Himzela ceļojumu (1752–1757) dienasgrāmata ir unikāla, līdz šim starptautiskajā zinātniskajā apritē tikpat kā nepazīstama 18. gadsimta vidus Eiropas kultūras vēstures enciklopēdija, kas raksturo visdažādākās kultūras jomas un procesus apgaismības sākuma posmā. Tajā pieminēts milzum daudz personvārdu un vietvārdu, jēdzienu, augu, dzīvnieku un pārakmeņojumu latīņu nosaukumu, specifisku (piemēram, alķīmijas) simbolu, dažādu valstu garuma, tilpuma un svara mērvienību, valūtu utt. To identifikācija un pārbaude prasa daudz darba, laika un pacietības, kā arī profesionālas zināšanas daudzās nozarēs. Bieži vietvārdu un personvārdu rakstība atšķiras ne tikai no mūsdienu, bet arī no tālaika rakstības; nereti ir gadījumi, kad tie nepareizi saklausīti un tāpat pierakstīti – īpaši tas attiecas uz personvārdiem. Dažkārt minētas tādas apdzīvotas vietas vai dabas objekti, kas mūsdienās sen vairs neeksistē. Tomēr grūtības reizē rada arī interesi un zinātnisku azartu. Kādas personas īstā vārda noskaidrošanas gaitā pēkšņi paveras kāds cits, necerēts un plašāks, informācijas lauks, kas palīdz ne tikai labāk saprast un raksturot laikmetu, bet arī no citas puses paraudzīties uz Himzela personību.

Tādēļ konferences ziņojums veltīts arī Himzela “kļūdām” – to analīzei, dziļākai izpētei un izvērtējumam. Varētu norādīt uz dažiem paradoksiem – ja autoram kā ceļotājam vajadzēja labi pārzināt vismaz Eiropas karti (un nelielos attālumos, braucot pa savu maršrutu, tas tiešām tā bija), tad dažas fiziskās ģeogrāfijas ābece patiesības un tālāku kontinentu ģeogrāfija Himzelam palika mīkla. Viņš, piemēram, domāja, ka Bengālija atrodas Ķīnā un ka upes no Ziemeļjūras iztek, nevis tajā ietek. Palaikam kāda garāmejojot minēta vai pat kļūdaini nosaukta persona precizējot izrādās ievērojams Eiropas mēroga zinātnieks. Aiz dažiem it kā nenozīmīgiem konfliktiem kultūras jomā (strīdiem par mūzikas stiliem un operu, baleta trupām, parūku nēsāšanas modi utt.) paveras līdz šim nezināmas politiskas kolizijas. Tās ir šķietami nenozīmīgas detaļas, tomēr, tuvāk papētot, aiz tām atklājas vēl cita pasaule. Pasaule *aiz* Himzela teksta. Aizkadra pasaule.

Pirmie ananāsi un Surinamas tauriņi no Dienvidamerikas Rīgā: liecības par aptiekāru Johanu Jākobu Fosu un par Himzela muzeja kolekcijas tālākveidošanos 18. gadsimtā

Dr. philol. Aija Taimiņa

Rīgas “Zaļās aptiekas” īpašnieka, brīvmūrnieka, naturāliju un mākslas kolekcionāra Jākoba Johana Fosa (*Jakob Johann Voss, 1736–1794*) un viņa laulātās draudzenes Marijas Elizabetes Fosas, dzimušas Felmanes (*Maria Elisabeth Voss, geb. Fellmann, 1730–1814*), dzimtas vēsture sniedz iespēju atklāt maz zināmas un eksotiskas Rīgas kultūrvēstures un muzeoloģijas epizodes, kam ir saikne ar Himzela muzeja krājumu.

Himzela un Fosa kolekcijas veidojušās 18. gadsimtā, ar pārdesmit gadu hronoloģisku nobīdi, turklāt zināms, ka Fosa kolekcija 19. gadsimta sākumā nonākusi Himzela muzeja Naturāliju kabinetā.

Jau 18. gadsimta 70. gadu beigās aptiekāra Fosa kolekcijas bija gana bagātas, daudzveidīgas un laikabiedru augstu vērtētas, tomēr par to saturu zināms maz. Pieminētas gleznas, gravīras, konhīlijas, minerālu un insektu kolekcijas, putnu izbāzeņi un dzīvnieku preparāti spirtā. Vislielāko interesi raisīja eksotiskas tropu izcelsmes muzeālijas: krāšņo Surinamas tauriņu kolekcija un no Dienvidamerikas atvesti sadzīves priekšmeti. Fosa kolekciju izveide ir aplūkojama ne tikai vēlās apgaismības dabaszinātnisko un estētisko interešu kopsakarā, bet arī Rīgas tirdzniecības un dārzkopības vēstures, ceļošanas un Dienvidamerikas koloniālisma kontekstā.

Par Surinamas priekšmetu klātbūtni Fosa kolekcijā ir jāpateicas Fosa kundzes brālim, Surinamas plantatoram, holandiešu kafijas un cukura plantāciju direktoram Samuelam Felmanam (*Samuel Fellmann, arī Fellman/Felman, ap 1725–1777*) un viņa sūtījumiem uz Rīgu. Holandes kolonijas Surinamas eksotisko dabu un dzīvesveidu apraksta skotu izcelsmes holandiešu brīvprātīgā karavīra, kapteiņa Džona Gabriela Stedmena (*John Gabriel Stedman, 1744–1797*) bagāti ilustrētā literārā dienasgrāmata “Narrative of a Five Years Expedition against the Revolted Negroes of Surinam” (Londona, 1796) – plaši pazīstams, klasisks Dienvidamerikas koloniālisma vēstures pamatdarbs, kas turklāt ļauj iepazīt arī tropu naturāliju kolekcionēšanas ikdienu. Stedmena aprakstā pieminēts arī agrākais rīdzinieks, plantators un vergturis Felmans.

Felmannu-Fosu dzimtas vēsture tagad ļauj gandrīz precīzi iezīmēt ananāsu introdukcijas sākotni Rīgā. Tāpat nu var droši nosaukt vārdā pirmo Rīgas ananāsu ēdēju – tā ir Samuela Felmana mazā meitiņa, Surinamā dzimusī Johanna Marija Felmane (*Johanna Maria Fellmann*, 1757–1762), kura kopā ar divām kalponēm verdzenēm bija atvesta uz Rīgu, lai iepazītos ar saviem vecvecākiem. Pirms divarpus mēnešus ilgā jūras brauciena Samuels Felmans pats bija iestādījis ananāsus kastēs uz kuģa, lai viņa bērnam nepietrūktu ierasto brokastu augļu. Jāpieņem, ka Rīgā ananāsi ieradās 1761. gada pirmajā pusē. Drīzumā Rīgas dārzniekiem izdevās ananāsu stādus pavairot un kultivēt.

Surinamas ananāsu un tauriņu proveniences izpēte Felmannu-Fosu-Himzelu kolekcijas vēsturei ir piešķirusi jaunu kontekstu, kas vēsta par Latvijas muzejisko kolekciju nu jau nepastarpināto, avotpētnieciski pierādāmo, saistību ar Dienvidamerikas kolonijām.

Surinamas plantators un vergu īpašnieks, Rīgai piederīgais Samuels Felmans un viņa māsasvīrs, Rīgas aptiekārs Jākobs Johans Foss pieder plašajām 17.–19. gadsimta Eiropas naturāliju un antropoloģisko priekšmetu kolekcionāru aprindām, kuru kolekciju veidošanās ir saistīta ar koloniālismu, transatlantisko vergu tirdzniecību un ļoti pieprasīto koloniālpreču tranzītu uz Eiropu. Ienesīgas koloniālpreces bija ne tikai kafija, cukurs, kakao, indigo, garšvielas u. c. luksusa preces, bet arī eksotiskas tropu naturālijas (insektu kolekcijas, putni, augi un herbāriji) un antropoloģiski etnogrāfiski artefakti (tropu zemju pirmiedzīvotāju un vergu izgatavotie priekšmeti, kas bieži vien tika bez ceremonijām atsavināti to īpašniekiem). Kolekcionēšana bija arī izdevīgs komerciāls projekts. Tropu naturālijas nonāca daudzos privātos retumu kabinetos un muzejos Eiropā, arī Rīgā.

Himzels un latīņu valoda

Dr. philol. Ingars Gusāns

Nikolausa fon Himzela darbs ir spilgts apliecinājums tam, ka latīņu valoda 18. gadsimtā joprojām ieņēma nozīmīgu vietu zinātnes un literatūras pasaulē. Autora brīžiem skrupulozais un nesavtīgais darbs, pierakstot ceļojumā pieredzēto, ir apbrīnas vērts, jo daudzi no viņa citējumiem un norakstiem latīņu valodā vienkārši paliktu nezināmi, nepamanīti. To pieraksts gan atklāj dažas problēmas – daudzus un dažādus saīsinājumus, valodas kļūdas, nesakritības ar pieminētajos un kapu plāksnēs iegravēto –, padarot tulkošanu par ļoti darbietilpīgu procesu. Tāpat tulkošana rada jautājumus par īpašvārdu latviskošanu, par terminoloģiju un par iespējamajiem jaunvārdiem. Himzela darbs apliecina viņa kā zinātnieka, kolekcionāra, ārsta un interesanta aprakstītāja augstās prasmes, padarot šo darbu par nozīmīgu avotu plašā zinātniskā spektrā.

Anatomisko teātru un kunstkameru krustcelēs: Nikolausa fon Himzela Eiropas muzejisko priekšmetu kolekciju pieredze 18. gadsimta beigās

Dr. hist. Rasa Pārpuce-Blauma

Nikolausa fon Himzela ceļojumu dienasgrāmata ataino studiju ceļojumu, ar kādiem 18. gadsimtā, apgaismības laikmetā, bija pierasts papildināt akadēmisko izglītību. Himzela ceļojumu piezīmes ataino gan viņa jau esošās zināšanas, gan jaunu zināšanu iegūšanas procesu, iepazīstoties un diskutējot ar zinātniekiem vai pētot dažādas kolekcijas. Kolekciju apskate bija neatņemama zināšanu papildināšanas sastāvdaļa, jo tās, īpaši dabaszinībām veltītās, atainoja eiropiešiem zināmo pasauli, sistematizēja to, izvirzīja jaunus jautājumus.

Himzels, būdams ne tikai ārsts ar atbilstošu interesi par dabaszinību kolekcijām, bet arī mākslas kolekcijas mantotājs, savos ceļojumos pievērsās visplašākajam kolekciju spektram. Gandrīz katram satiktajam zinātniekam, katrai zinātniskajai institūcijai, katrai pilsētai, draudzei vai klosterim, nemaz nerunājot par esošajiem un bijušajiem monarhiem, bija uzkrātas vai nu specifiskas mazas dabas kolekcijas, vai veseli tā saukto naturāliju un kuriozitāšu kabineti, vai mākslas darbi, to galerijas, vai pat kunstkameras (no vācu *Kunstkammer*). Ceļojumu dienasgrāmatā Himzels raksturoja katru ievēribas cienīgu kolekciju vai atsevišķu objektu katrā pilsētā, kurā viņš ciemojās, un demonstrēja savas zināšanas, vērtējot un salīdzinot kolekcijas gan pēc to zinātniskās un mākslinieciskās vērtības, gan arī pēc to iekārtojuma un pieejamības.

Aprakstos Himzels neaizmirsā savas profesionālās intereses: viņš vērtēja medicīnas studiju iespējas, profesorus un viņu zinātnisko pienesumu, jaunākos atklājumus un ārstēšanas metodes; viņš pieminēja un salīdzināja praktisko iemaņu gūšanas vietas, piemēram, anatomikumus jeb anatomiskos teātrus. Nereti, īpaši Eiropas lielākajos zinātnes centros, anatomikumi ne tikai kalpoja kā studiju vieta anatomijas izziņai ar demonstrācijām un uzkrātajiem preparātiem, bet tika arī papildināti jeb izgreznoti ar medicīnas vēstures relikvijām, piemiņas lietām, zinātnieku statujām vai krūšu tēliem (Boloņa, Londona). Dažkārt anatomikumi iekļāvās ēku kompleksā kopā ar bibliotēku un mākslas galeriju, kā Oksfordā.

Ceļojumu laikā Himzels redzēja kolekciju sabiedrisko un izglītojošo nozīmi. Loģiska ir viņa ģimenes kolekcijas nonākšana Rīgas pilsētas, proti, sabiedrības, īpašumā.

Ceļojumos iegūtā pieredze, zināšanas, arī kolekcijas papildinājumi, neapšaubāmi veicināja nākotnes Baltijas pirmā sabiedriskā muzeja izveidi 1773. gadā. Tāpat likumsakarīgs ir apstāklis, ka Rīgas pilsēta šo dāvinājumu līdz pastāvīgu telpu izbūvei sākotnēji izstādīja Rīgas anatomikuma telpās.

Enciklopēdiskais muzejs kā metode

PhD muzeju studijās Raivis Simansons

Enciklopēdiskais muzejs tipoloģiski pārstāja eksistēt brīdī, “kad no tā izmeta akmeņus”. Kanta (*Immanuel Kant*, 1724–1804) estētikas ieviestais radikālais nošķīrums starp radošo ģēniju un zinātnisko prātu praksē nozīmēja striktu nozaru dalījumu, liekot attiecīgi grupēt agrāko enciklopēdisko muzeju kolekcijas pēc piederības dabaszinātnei, mākslai, arheoloģijai, etnogrāfijai utt. Rīgā tas notika 1860. gadā: Himzela muzeja kolekciju dalīšana likumsakarīgi iekļāvās Eiropas modernitātes noteiktajā kursā uz arvien lielāku atsevišķo zinātņu nozaru autonomiju un attiecīgi – uz atsevišķu nozaru muzeju rašanos. Enciklopēdiskais muzejs kā fenomens, kas piedāvā vēl citus skata punktus bez estētiskā, tā sākotnējā formā Eiropā saglabājās vien nedaudzu nelielu iestāžu veidā. Tikmēr lielie universālie muzeji agrāko impēriju metropolēs specializējās tikai pasaules kultūru mākslas kolekcionēšanā.

Pavisam nesen zinātņu nozaru striktais nošķīrums un no tā izrietošā drošticamu zināšanu ieguves metode Rietumos tikusi pakļauta kritiskam izvērtējumam. Tā iemesls – ilgtspējas un civilizāciju līdzāspastāvēšanas izaicinājumi.

Vai enciklopēdiskais muzejs kā zināšanu ieguves un kopsakarību izprašanas metode, projekts vai pat paradigma var piedāvāt instrumentāriju 21. gadsimta problēmu risināšanai līdzīgi kā 18. gadsimta pētnieka enciklopēdista laboratorija, kas ticās “redzēt pasauli kā vienu veselu” (*to see the world as one*)?

Referāts pievēršas enciklopēdiskā un universālā muzeja niansētākai tipoloģiskai izpratnei (post)koloniālajā laikmetā, sniedzot piemērus no jauniem un rekonstruētiem šī tipa muzejiem Eiropā un citviet pasaulē, lai iezīmētu Rīgas enciklopēdiskā muzeja tradīcijas vietu globālajā kontekstā.

Himzela ceļojuma Zviedrijas impresijas

Artis Ērglis

Pēdējā valsts, ko savā garajā *grand tour* apmeklēja Nikolauss fon Himzels, ir Zviedrijas Karaliste. Ceļojuma aprakstā Zviedrijas apmeklējumam veltītas 140 lappuses (nepilns procents no visa apjoma). Tur viņš ierodas 1756. gada pašās jūnijā beigās vai jūlija pirmajās dienās, politiski ļoti nemierīgā laikā, kad Stokholmā tikko kā noticis apvērsuma mēģinājums ar nolūku atjaunot absolūto monarhiju. Pēc mēneša pavadīšanas Stokholmā, 6. augustā, jaunais Himzels dodas uz Upsalu, kur ciemojas nedēļu un vairākas reizes tiekas ar Upsalas Universitātes rektoru, profesoru Kārli Linneju (*Carl von Linné*, 1707–1778). Saņēmis Linneja rekomendācijas, no 12. augusta viņš uzturas Fālunas–Dalarnas–Salbergenas raktuvju reģionā, kur ļoti sīki dokumentē un apraksta raktuvju uzbūvi, iekārtojumu un metālu iegūšanas procesus. 5. septembrī viņš atgriežas Stokholmā. Nav zināms, cik ilgi viņš tur uzturas otro reizi, bet jādodomā, ka drīzumā viņš aizkuģo uz Pēterpili, atgriežoties savā pavalstniecības valstī.

Par katru no vietām Himzels atstājis interesantus un izsmeļošus kultūrvēsturiskos, sadzīves un kontaktu aprakstus. Lai gan plašāki apraksti ir par Zviedrijas valsts iekārtu, Stokholmu un kalnraktuvēm Fālunā, tomēr zinātnes vēsturei nepārprotami būtiskākās liecības ir jaunā censonā piezīmes par nedēļu ilgo uzturēšanos Upsalā un tikšanos ar Upsalas Universitātes rektoru Kārli Linneju triju dienu garumā.

Vienīgā zināmā Nikolausa fon Himzela portreta autora meklējumos

Dr. art. Baiba Vanaga

Vienīgais zināmais Nikolausa fon Himzela portrets, kas ikdienā skatāms Rīgas vēstures un kuģniecības muzeja ekspozīcijā, rāda jauno Rīgas ārstu un kolekcionāru līdzīgi kā daudzus citus 18. gadsimta vidus zinību vīrus – platā apmetnī tērptu un uz bagātīga grāmatu plaukta fona. Tas tapis kā piemiņas portrets, ko pāragri mirušā rīdzinieka māte Katrīna Kristīne Himzela (*Anna Catharina Himsel*, 1707–1775) pasūtījusi drīz pēc dēla nāves un kopā ar viņa mantojumu nodevusi Rīgas pilsētai, lai tas glabātos jaunizveidotajā Himzela muzejā. Pastāv versija, ka portretu darinājis mākslinieks, kas bijis pazīstams ar modeli, bet gleznotāja vārds nav zināms. 1883. gadā portrets bija eksponēts Rīgas kultūrvēsturiskajā izstādē, un, lai gan tās katalogā norādīti mākslinieka iniciāļi, līdzšinējās publikācijās nav izskanējušas nekādas versijas par gleznas iespējamo autorību.

Konferences referāts ir mēģinājums iedziļināties visiem zināmajā Himzela portretā, meklēt tā ietekmes avotus un analogijas un apskatīt iespējamās autorības variantus, gan izmantojot paša gleznas modeļa ceļojumu dienasgrāmatā sniegtās norādes par lielajā Eiropas apceļošanas tūrē sastaptajiem māksliniekiem, gan pētot un salīdzinot citu izglītoto laikabiedru portretus.

Pirmā publiskā muzeja Baltijā komunikācija un reprezentācija

Ineta Zelča Sīmansone

Laikā, kad Himzela vārdā nosauktajam pirmajam publiskajam muzejam Baltijā aprit 250 gadi, konferences ziņojums fokusējas uz jautājumu, kā Himzela muzejs šobrīd tiek konceptualizēts un komunicēts Latvijā.

Himzela muzeja Rīgā (1773) kā “viena no senākajiem” apgaismības laika publiskajiem muzejiem Eiropā koncepts tika radīts un ieviests aprītē 1973. gadā, saistībā ar Baltijas muzeju tradīcijas 200 gadu pastāvēšanu. Kā un vai aktuālajā (post)koloniālā diskursa gaismā tiek pārinterpretētas apgaismības laikmeta Himzela muzeja etnogrāfiskās un dabaszinību kolekcijas? Vai Latvijas muzejiem šāds izvērtējums vispār ir dienaskārtībā?

Ievērojot, ka pirmās publiskās kolekcijas, muzeji un to dibinātāji ir nozīmīga nācijas veidošanas (*nation-building*) sastāvdaļa un valsts kā starptautiska kultūras brokera pozicionēšanas instruments, ziņojums piedāvā domnīcas *Creative Museum 2017*. gadā aizsāktās Himzela mantojuma apzināšanas, izpētes un popularizēšanas (kā Himzela muzeja 250. jubilejas pilotprojekta) izvērtējumu.

Vai saistībā ar Himzela muzeja 250. jubilejas gadu, kad komunikācijā iesaistījušās arī Himzela mantojumu glabājošās institūcijas, līdz šim Eiropā un pasaulē mazzināmais Himzela muzejs un tā dibinātāja Nikolausa fon Himzela dokumentārais mantojums tiks jaunatklāts kā nozīmīgs avots? Kāda loma šajā procesā ir kultūrpolitikai?